

IX. SZENT ISTVÁN ÉS SZENT IMRE KULTUSZA

Szent Imre csodáiból

Részlet a Szt. Imre legendából.

„Kiemelkedő csodái közül azonban felveszünk még egyet elbeszélésünkbe, amit hitvallójaért később, napjainkban méltóztatott Isten kinyilatkoztatni, ámbar ez és a többi megírásuk nélkül is annyira híres, hogy az ezután születő és felnövekvő nemzedék is ismerni fogja ezeket és el fogják mondani fiaiknak.

Volt ugyanis egy Konrád nevű és német nemzetiségű ember, akit bűneinek utálatos terhe annyira nyomasztott, és akkora szégyen ért, hogy szinte büzlött, mint sírjában a negyednapos halott. De mivel az, aki Lázárt feltámasztotta a testben, naponta támaszta fel a bűnösöket lélekben, az említett bűnöst sem hagyta a bűnök mélységében, hanem hogy megtudja, mekkora nyomorúság övezi, lelki szemeit megnyitotta a töredelem útján. Ez aztán Szent Péter helytartójához, Hildebrandhoz jött, aki akkor a római székhelyen ült. Elkövetett bűneinek sebeit felfedte, és elégtétel kiszabását kérve kereste lelke orvosságát. A pápa azonban eladdig nem hallott bűnei sokaságán elámulva, miután a dolgot jól megfontolta, a sebet elégtétel kiszabásával nem gyógyította meg. De mégis nehogy reményét veszve kétségek között hányódjék, tanácsával megerősítette a bűnöst. Ezért aztán páncélt adott rá, és azt őt vasláncokkal körülkötötte, hogy erősebben tapadjon testéhez. És átnyújtott neki egy levelet, amire gyónását írta, majd viasszal lezárta és saját gyűrűs pecsétjével lepecsételte. Figyelmeztette és buzdította őt, hogy keressen meg minden helyet, ahol szentek nyugszanak, hogy így ott az isteni kegyelem a szentek közbenjárására meglátogassa. Az isteni látogatásnak pedig az lesz a jelle, hogy egyszer a láncok elszakadtával a páncél darabokra szakad és a levél semmi írást sem tartalmaz.

Eltávozva tehát ez az ember igen sok szent nyugvóhelyére zarándokolt el. Legutoljára Jeruzsálembé, az Úr sírjához ment, és ott remélt irgalmat attól, aki:

Meggyógyítja a megtört szívűeket,
és bekötözi sebeiket.

De az Úr nem mutatta meg rajta erejét az erős városban, hogy Szent Imre dicséretére és dicsőségére őrizze azt.

Eközben ismereté vált Szent Istvánnak, Pannónia királyának híre. A sírjánál napoként történtek csodák. Zarándokútja végén az előbb említett férfi Fehérvárra ment, ahol Szent István testét eltemetve tisztelték. És mivel Isten creje és a kiváló király közbenjárása másokban megnyilvánult a gyakori csodákkal, ezt a férfit pedig páncélja egyre inkább szorította bilincseivel, magában esküvel fogadta, hogy a templomból nem távozik addig, míg az Úr meg nem mutatja rajta, hogy előtte mennyi érdeme van Szent Istvánnak.

Az történt azonban, hogy amikor a nap hatodik órája volt, ez az ember teste túlságos meggyötrésétől és szíve töredelmétől a templomban elaludt. Álmában aztán megjelent Szent István, és így szólt hozzá: „Kelj fel, s Isten előtt ne az én érdemeimben bizakodj, mivel nem vagyok elég ahhoz, hogy érted közbenjárjak. Menj hát fiainak, Szent Imrének a sírjához, ő legyen a közbenjáród. Ő az, aki szüzi életével tetszett az Istennek, aki nem szennyezte be ruháját, és követi a Bárányt, ahová csak megy. Ő is azok közül való, akik az Isten trónja előtt új éneket énekelnek; amit senki sem tanulhat meg, csak az, aki szűz.” És így még ugyanabban az órában álmából felkelve Szent Imre sírjához sietett, amely ugyanabban a templomban volt. S amikor ott leborulva imádkozott, a bilincsek széttörték és a páncél hirtelen sok darabra szakadva a földre hullott. A templomban sokan csodálkoztak azon, mitől volt ekkora vascsrömpölés keltette zaj.

Miután pedig a dologra fény derült, a papság és a nép összegyülekezett, a pápa pecsétjét, amit ez az ember már régóta hordozott, Fábián kancellár, ezen templom igazgatója feltörte, és a levél belseje kitérült, de benne az írás semmi nyoma sem látszott.

Akkor aztán az összes jelenlevőkből kitört Isten és Szent Imre dicsérete, és hogy ez a nagy jóitémény emlékezetes maradjon, amit csak láttak és hallottak erről a dologról, László királynak, aki abban az időben Pannónia uralkodója volt, az ország összes püspökének és főemberének tudomására hozták. László király pedig, aki tudniillik az isteni vallást gyakorolta, miután zsinatot hívott össze és háromnapos böjtöt hirdetett. november 5-én Szent Imre testét tisztelettel felemeltette. Ezen a napon később hitvallója érdemeit a csodák nagy erejével hirdette a mi Urunk Jézus Krisztus, aki az Atyaistennel él és uralkodik mindörökkön örökké. Amen.”

(Árpád-kori legendák és imék)

A Szent Jobb tisztelete a középkorban

A Szent Koronán kívül egyik legértékesebb és legősibb nemzeti ereklyénk első szent királyunk épségben maradt jobbjá, amelyet megtalálásától fogva a mai napig osztatlan tiszteletben részesít a magyar nép.

A Szent Jobb megtalálásáról

Az ereklye megtalálásáról az első tudósítás a XII. század elején írt Hartvik-legendában olvasható. Ez elmondja, hogy amikor István király sírját László király 1083. augusztus 20-án kinyitatta s onnan a csontokat kivéve, azokat oltárra helyeztette, a szent uralkodó jobb kezére húzott gyűrűjét nem találták meg a talajvízzel színültig elborított koporsóban. Ennek oka az volt, hogy a királygyűrűt az épségben maradt jobb kézzel együtt egy fehér ruhás ifjú alakjában megjelent földöntúli lény magához vette, és a Katapán nemzetségből származó Merkur nevű szer-

zetesnek azzal az utasítással adta át, hogy amíg erre Istentől intést nem kap, gondosan őrizze meg az ereklyét.

Míg – néhány középkori írótól eltekintve – a történészek egyöntetűen kitaláláskan minősítik a Hartvik-féle állítást, abban véleményük már nem egységes, hogyan maradhatott meg épségben Szent István jobb keze.

Erre vonatkozóan a legelfogadhatóbb elméletet Györffy György állította fel, aki véleményét István király földi maradványainak kettős eltemetésére alapozta. A nagy király halála utáni trónviszályos időkben a fehérvári káptalan, hogy a megszensteltelenítéstől megkímélje a bebalzsamozott és mumifikálódott holttestet, azt kivette a bazilika közepén elhelyezett márvány szarkofágból és egy, a bazilika padozata alá épített sírkamrában rejtette el.

Arról, hogy a temetés előtt bebalzsamozott holttestet először nem a padozat alá mélyített sírűregbe helyezték, hanem a bazilika közepén szabadon álló fehér márványkoporsóba, szarkofágba, Hartvik püspök legendája tudósít. Azt, hogy később a holttest számára föld alatti sírkamrát készítettek, a kislegenda világosan tanúsítja: „...a maga uralkodásának 38. esztendejében elhunyt és Szűz Mária bazilikájában temették el... Majd, hogy elszaladt sok esztendő... e szerfölött gazdag kincs a földben lappangott, és a halandók tudomása elől elrejtve, egyedül az Úr színe előtt mutatkozott.” De ez a tény kiviláglik Hartvik elbeszéléséből is, aki a szentté avatás előtti eseményekkel kapcsolatban elmondja, hogy három napig nem tudták leemelni a sírra nehezedő hatalmas követ. Mivel a szabadon álló szarkofágra nem tehettek semmiféle hatalmas követ, ez csak a később ásott sírkamrát földhette be.

A bazilika közepén szabadon álló díszes márvány szarkofágot eddig a történészek és művészettörténészek Szent István koporsójának tekintették, amely sosem került a nagy király holttestét később befogadó sírkamrába. A kriptaszerű sírkamrát és ennek alapján a durva kölapokból épített koporsót a régészek 1970-ben megtalálták. A fehérvári káptalan tagjai mielőtt az új sírba eltemették volna a holttestet, arról a jobb kezét leválasztották, és mint ereklyét a bazilika kincstárában helyezték el. Az épségben megtalált jobbot innen tulajdonította el Merkur, majd családi birtokára vitte és az ott létesített családi monostorának templomában helyezte el.

Ha a bazilika padozata alá mélyített sírba a test többi részével együtt a jobb kezét is betették volna, ezt a sírt és a koporsót elborító talajvíz úgy szétroncsolta volna, mint az egész testet, amelyből csak a csontok maradtak meg. Hartvik szerint ugyanis a koporsót színültig folyadék töltötte meg. Ez a tény kizárja annak lehetőségét, hogy a színültig folyadékkal telt koporsóból a kézfej kiemelkedjék és épségben maradjon meg. Ha így történt volna, akkor csodát kellene feltételeznünk.

Biztosra vehető – mint ezt a későbbiek folyamán érvekkel is alátámasztjuk –, hogy a második eltemetés előtt nem csupán a mai napig megmaradt, ökolbe szorított jobb kézfejet választották le a holttestről, hanem az egész jobb kart, amelyet nem az eredetileg nyitott tenyérrel és kinyújtott karral eltemetett állapotban találtak meg, hanem könyökben meghajlott, az alsó karnak a felső mellé húzódtott helyzetben.

Annak okát, hogy az alsó kar miért hajlott meg, a kézfej pedig miért szorult ökölbe, valószínűleg a holttest igen gyors kiszáradásában kell keresnünk. A bazilika közepén elhelyezett szarkofág belső hőmérséklete az egyik nagyon forró, hosszú és száraz nyáron annyira megváltozott, hogy ennek hatására a meleg levegővel leginkább érintkező jobb karból igen gyorsan eltávozott minden nedvesség. A hirtelen kiszáradás a kar összehúzódását eredményezte. Az alsó kar könyöktől fogva meghajlott, a tenyér pedig ökölbe szorult.

Amikor a szarkofágból kiemelték István király földi maradványait, a jobb kar rendellenes helyzete részben ezért, még inkább azonban azért vonta magára a kanonokok figyelmét, mert a holttestnek ezt a részét találták meg a legépebb állapotban, míg a tetem többi részét már kikezdhetette az enyészet. A jobb kar épségben maradásában csodát láttak, a kart ereklyének tekintették, és mint ilyent, elválasztva a test többi részétől, a kincstárban helyezték el.

Azt, hogy a második eltemetés pontosan melyik évben történt, nem lehet megállapítani. Az eltemetés napjára azonban a Pray-kódex naptárában feltüntetett és október 11-re helyezett ünnepből joggal következtethetünk. A naptárban ez az ünnep „*Sancti Stephani regis corporis inventio*” (Szent István király testének megtalálása) néven szerepel. Mivel István király földi maradványait 1083. augusztus 20-án találták meg, és akkor történt meg a király szentté avatása, október 11-én a holttestnek egy előbbi feltalálását ünnepelheték. Egy 1341 táján írt esztergomi misekönyv ezt az ünnepet „*Translatio S. Stephani regis*”-nek (Szent István király áthelyezésének) hívja. Ennek alapján joggal fel lehet tételezni, hogy október 11-én emelték ki a szarkofágból és helyezték el egy másik sírba Szent István hamvait. Valószínűleg 1060-ban kerülhetett sor erre az aktusra és a jobb kar leválasztására: míg az 1061. évi pogánylázadás idején, féltve az ereklyét a pogányok dühétől, vehette azt magához Merkur, és vihette a Berettyó teraszán épített családi monostorba.

A Szent Jobb tiszteletének megindulása, majd fokozódása a tatárjárásig

Első szent királyunk testének sírból való kivétele, majd oltárra emelése, vagyis szentté avatása után sokáig nem maradhatott titokban, hol is rejtőzik a hiányzó jobb kar és a királygyűrű. Amikor Szent László tudomására jutott, hogy azt Merkur őrizi Berettyó-parti családi monostorában, felkereste a jószándékú tolvajt, aki a Hartvik által közölt mesét találta ki önmaga igazolására. Szent László, jóllehet tudatában volt a legenda hamisságának, afeletti örömeiben, hogy az egész jobb kart épségben találta meg, és ez újabb hatásos bizonyítéka Szent István életszentségének, úgy tett, mintha elfogadná Merkur védekezését. Első királyunk tiszteletének előmozdítása érdekében a drága ereklye megtalálásának helyén apátságot alapított, annak épületét fából felépíttette, az apátságot gazdag javadalmakkal ellátta, majd halálos ágyán megbízta Álmos herceget, hogy kőből emeljen méltó hajlékot a Szent Jobb számára. A Berettyó partján emelt monostor körül kialakult község neve Szentjobb, románul Siniob.

Szent László az ereklye befogadására szolgáló monostor felépítésével egyidejűleg arról is gondoskodott, hogy az apátság tulajdonképpeni alapja, a szent ereklye díszes tartóba kerüljön, s abban őrizték az apátsági templom oltárán.

Jóllehet az ereklyetartó nem maradt ránk és a források sem említik, ennek Szent László által való elkészíttetését a világegyházban és hazánkban érvényben levő szokások és előírások miatt szükségszerűen fel kell tételeznünk. Azon ereklyék számára, melyeket nem az oltár asztalában helyeztek el, hogy fölötte mutassák be a szentmisét, hanem amelyeket köztisztelet céljából az oltárra kihelyeztek, körmenetekben körülhordoztak, béke- és szövetségkötésekhez, eskütételekhez stb. előhordoztak, már a IV. században különböző formájú díszes ereklyetartókat készítettek. A XI. századtól ezeknek gyakran olyan külső formát adtak, amelyből fel lehetett ismerni, hogy a test melyik részét őrzik benne. Így voltak fej, kéz, ujj, lábszár stb. alakú ereklyetartók. Az egyházi előírások megkövetelték, hogy a nyilvános tiszteletrre kitett ereklyéknek mindig ereklyetartóba zárva kell lenniük.

Ennek a szokásnak és egyházi parancsnak megfelelően Szent László – mint ezt Szent István kisebb legendája elmondja – a szent király földi maradványait díszes czüsttartóba zárta s a fehérvári bazilika oltárára helyezte. Nem sokkal később Szent István koponyája számára külön fejereklyetartó készült. Nem férhet kétség ahhoz, hogy a Szent Jobb számára László király olyan ereklyetartót készítetett, amelyik külső formájával jelezte, hogy a szent király testének melyik részét foglalja magába.

A Szent Jobb ereklyetartójának alakjára a szentjobbi apátság hiteleshelyi pecsétjeiből következtethetünk. Ezek a pecsétek - mint erre találóan mutatott rá Ipolyi Arnold - a Szent László által készített ereklyetartó alakját őrizték és ábrázolták. Ha a pecsétek bizonyos részletekben különböztek is egymástól, abban mind megegyeztek, hogy könyökben meghajlított, alsó karjával s keze fejével felfelé emelkedő és áldást osztó kezet ábrázolnak. Eltérés csak a kéz körül alkalmazott tárgyakban (korona, pásztorbot, királygyűrű s a csillagok száma) van.

A pecséteken látható ereklyetartó kar alakja azt is bizonyítja, hogy az eredeti Szent Jobb ereklye nem csupán az 1771-ben hazánkba visszahozott s itt jelenleg is kegyelettel őrzött, ökölbe szorított kézfejből, hanem az egész jobb karból állott. Ezt támasztja alá, hogy az írásos dokumentumok Szent István jobbját dexterának mondják, magyarul jobbnak, illetve jognak, amelynek jelentése a régi magyar nyelvben a jobbal volt egyenlő. A dextera, illetve magyarul jobb vagy jog az egész jobb kart jelentette. De a Hartvik-legendában olvasható manus dextera, jobb kéz is érthető az egész karra, mert a középkori latin nyelv a manus szóval éppúgy jelölte a kézhez tartozó kart, mint magát a kézfejet.

Miután elkészült a fából épített monostor s a Szent Jobb ereklyetartója, Szent László a püspökök s az ország nagyjai kíséretében megjelent az apátságban, hogy az általa apáttá kinevezett Merkurt és bencés rendtársait bevezesse a monostor birtokába, a szent király jobbját pedig az új templom oltárára helyezve, azt népével együtt nyilvános tiszteletben részesítse.

Ezzel az aktussal vette kezdetét a Szent Jobb nyilvános tisztelete, melynek megindulásakor Szent László minden bizonnyal ünnepnek nyilvánította május 30-át, azt a napot, amelyen az új monostor helyén az ereklyét Merkur birtokán megtalálta. Állításunknak csak látszólag mond ellent, hogy a Szent István teste felemelgetésének napját a kötelező ünnepek sorába iktató 1092. évi szabolcsi zsinat nem tesz említést a Szent Jobb ünnepéről. A hallgatás egyik oka, hogy a monostor és az ereklyetartó csak 1092 után készült el, a másik oka pedig, hogy a Szent Jobb ünnepe a XI. század végén még nem tartozott az országosan megült ünnepek közé. De ha azok közé nem is tartozott, magában a Szent Jobbot őrző monostorban, továbbá a Szent István többi ereklyéjét őrző fehérvári bazilikában biztosan ünnepnapnak számított a Szent Jobb megtalálásának napja. Azt a véleményt, hogy már Szent László elrendelte a Szent Jobb ünnepét, alátámasztja Laskai Osvát (†1511) ferences hittudós és író, aki a *Sermones de sanctis perutilis* (Igen hasznos beszédek a szentekről) című könyvének Szent Istvánról szóló beszédében többek közt a következőket mondja: „Szent László, miután összehívta az ország püspökeit, elrendelte István király jobbja ünnepének megülését.”

„*Translatio dexteræ S. Stephani regis*”, vagyis „Szent István király jobbjának áthelyezése” néven a Szent Jobb ünnepéről az első említés a XII. század végén összeállított s Pray kódexnek nevezett sacramentarium naptárában található. Ebből a tényből Fraknoi azt a következtetést vonta le, hogy az ünnepet csak III. István uralkodása idején hozták be, amikor az apátság kegyurának, Álmosnak Kálmán király által megparancsolt megvakítása (1113) s a királyi rangú monostornak nemzetségi-vé való lefokozása után III. István 1163 körül az apátságot régi fényébe visszaállította. és itt a Székesfehérvárról visszavitetett Szent Jobb különös tiszteletnek örvendett. Attól eltekintve, hogy a Kálmán által Fehérvárra vitetett Szent Jobbot már II. Géza (1141-1162) visszaadta az apátságnak, az áthelyezés nem erre a XII. század közepe táján történte vonatkozik, hanem vagy a Szent László általi legelsőre, vagy az 1098-ban történte, amikor május 30-án Álmos herceg a kőből felépített új templom oltárára helyezte Szent István jobbját.

A Szent Jobb tiszteletének fokozódását nagyban előmozdította, hogy az írásbeliség fejlődése következtében a XIII. század elején a Szent Jobb tiszteletére emelt monostor hiteleshely lett, olyan királyi monostor, amelyik magánfelek kérésére saját testületi hitelességével és pecsétjével okleveleket állíthatott ki. 1239-ből van olyan adatunk, amely szerint a pereskedő felek messziről, még a Szamos mentéről is Szentjobbra jöttek, és mint Székesfehérváron Szent István vagy Váradon Szent László fejére, úgy itt Szent István jobbára ünnepélyes esküt tettek, a konvent pedig mint jogi személy az előtte lefolyt cselekményekről hiteles levelet adott ki. A pereskedő feleken kívül uraikkal együtt jobbágyaik is nagy tömegekben zarándokoltak a monostor templomába, amely az ország egyik legjelentősebb kegyhelye lett. A zarándoklatokról, mint istentiszteleti cseményekről, a későbbiek során lesz majd szó.

Kül- és belpolitikai események hatása a Szent Jobb tiszteletére

A tatárjárás bizonyos mértékben fordulópontot jelentett a szentjobbi monostor, de legfőbb értéke, a Szent Jobb történetében is. A konvent vezetőségének még időben sikerült az ereklyét és a monostor egyéb kincseit is a tatárok elől Dalmáciába, valószínűleg Raguzába menekítenie. Innen a tatárok kivonulása után a benedeki regulát követő szerzetesek visszatértek feldúlt otthonukba, és minden bizonnyal visszahozták az egész ereklyét. Az az egyesek által képviselt vélemény, hogy a jobb karról a szerzetesek levágták a kézfejet és ezt Raguzában hagyták az ottani domonkosok kolostorában perdöntő érvekkel nem igazolható. A raguzai, ma dubrovnyiki domonkos atyák körében fennmaradt ősi hagyomány szerint Szent István ökölbe szorított jobb kézfeje Székesfehérvárnak a törökök által történt elfoglalása után került hozzájuk, mégpedig úgy, hogy azt török kereskedőktől megvásárolták. A Szent Jobbnak Raguzában való őrzéséről az első adatunk 1590-ből való. A domonkosok káptalanja ekkor határozta el, hogy az ereklye számára cziist ereklyetartót készíttet. Abból az egyházi előírásból, hogy ereklyét csak megfelelő, ahhoz méltó tartóban lehet őrizni, joggal következtethetünk arra, hogy Szent István kézfeje csak az 1500-as évek második felében juthatott a raguzai domonkosok birtokába.

A Raguzából hazatért bencés szerzetesek minden bizonnyal gyorsan helyreállították elpusztított monostorukat és az ereklyét őrző templomot. Ennek megtörténte után a Szent Jobb tisztelete tovább folytatódott, de már – főleg külső megnyilvánulásaiban – nem volt olyan impozáns, mint a tatár betörés előtti időkben. Ennek egyik oka a lakosság számának nagymérvű csökkenése volt, hiszen elsősorban a sík vidékeken élő jobbágyok jelentős részét lemészárolták a tatárok. A másik okot a Szent Jobbot őrző bencés rendnek a XIV. században megindult hanyatlásában kell keresnünk. A hanyatlás következtében a hazai bencés monostorok száma és a bennük élő szerzetesek létszáma állandóan csökkent. A szentjobbi monostorba is mind kevesebb és az egyházi, főleg az egyházjogi tudományokban mind kevésbé jártas szerzetes jutott. Ennek az lett a következménye, hogy Nagy Lajos 1351-ben kiadott törvénykönyvének a káptalanok és konventek hiteleshelyi működését szabályozó rendelete alapján ez a monostor is elvesztette hiteleshelyi jogosultságát és pecsétjét.

Még érzékenyebben érintette a monostort Nagy Lajosnak az a rendelkezése, mely szerint a jobb kar felső részét leválasztották az alsó karról, és a felső kart – valószínűleg a magyar-lengyel perszonáluniónak 1370-ben történt létrejötte után – Lengyelországba vitték. Nagy Lajos – minden bizonnyal – a két nép és két ország közti egyezséget Szent István karereklyéjével óhajtotta szilárdabbá tenni.

Ezt a feltételezést alátámasztja az a tény, hogy Nagy Lajos királyunk a vele barátságban és szövetségben álló országoknak díszes tartókban előszeretettel adományozta Szent István, Szent Imre és Szent László csontjait.

A jobb karnak Lengyelországban, mégpedig Lemberg (L'vov) városában való őrzéséről az ottani ferences hagyomány tudósít. Az ereklye részére 1634-ben János Kázmér lengyel király értékes aranytartót készíttetett.

Ha elfogadjuk azt a feltételezést, hogy a jobb kar felső részét Nagy Lajos a magyar-lengyel perszonalunió megpecsételése és megerősítése végett adományozta Lengyelországnak, akkor az a feltételezés sem kizárt, hogy Zsigmond király a jobb kar alsó részét V. (Habsburg) Albert osztrák hercegnek ajándékozta, mégpedig két okból. Az egyik, hogy az adományozás által az 1411-ben létrejött magyar-német perszonaluniót egyháziilag és szimbolikusan is megerősítse. Ebben az évben választották ugyanis Zsigmondot német uralkodóvá. A másik ok Zsigmond Erzsébet nevű leánya Habsburg Alberttel 1421-ben kötött házasságának megpecsételése. Így kerülhetett a karnak ez a része az 1420-as években Bécsbe, ahol 1457-ben leltározták a bécsi Szent István első vértanúról nevezett dóm kincstárában.

A hazánkban maradt kézfejet ezek után nemsokára a szentjobbí monostorból Székesfehérvárra vitték. 1433-ban már biztosan ott tisztelték Szent István jobbját. 1433. évi római tartózkodása idején Zsigmond arra hivatkozva kért búcsúkat a fehérvári és váradi egyházak számára, hogy azokban a szent királyok ereklyéi bizonyos napokon köztiszteltetre vannak kihelyezve. Mivel a szentjobbí apátság számára nem kért egyházi búcsúkat, ott már nem őrizhették Szent István semmiféle ereklyéjét. Ugyanez tűnik ki Laskai Osvátnak már említett beszédéből is.

Jöllehet a monostor legfőbb kincsét Székesfehérvárra vitték, majd 1493-ban a szentjobbí monostor a pálosok birtokába jutott, a környékbeli nép május 30-án továbbra is elzarándokolt a kegyhelyként tisztelt kolostori templomba.

A Szent Jobb liturgikus tiszteletének főbb megnyilvánulásai

A katolikus egyház hivatalos instentisztéletének, a liturgiának szerves részét képezi a szentek kultusza is. Az egyház a szentté vagy boldoggá avatottak tiszteletére ünnepeket rendel, azokon a tiszteletükre írt miseszövegeket imádkoztat, énekeket énekeltet, a szentek ereklyéit pedig, főleg ünnepeiken, de egyéb alkalmakkor is, pl. amikor nagyobb zarándokcsoportok érkeznek az ereklyék őrzési helyére, köztiszteltetre teteti ki, illetve az ereklyékkal ünnepélyes körmeneteket rendeztet.

A Szent Jobb május 30-án történt megtalálási napját – mint említettük – már Szent László ünnepnek nyilvánította. Ez kezdetben csak Szentjobbra és Fehérvárra szorítkozott. Bár középkori naptárainkban gyakran piros betűvel jegyezték be, amivel az ünnepek kötelező voltát jelezték, nem valószínű, hogy május 30-a országosan kötelező ünnep lett volna. Míg Szentjobb helységében és Székesfehérvárott az ünnep napján külön misét és zsoltoszmát végeztek a tiszteletére, másutt csak megemlékezés volt róla, vagyis a misében és a zsoltoszmában könyörgést imádkoztak hozzá, ahogy ezt az 1511. évi zágrábi misekönyv mutatja. Az ünnepnek több neve is volt. Míg a Pray-kódexben „*Translatio dexteræ S. Stephani regis*” (Szent István király jobbjának átvitele) a neve, tizenegy darab XIV. és XV. századi naptárban „*Inventio dexteræ S. Stephani regis*” (Szent István király jobbjának megtalálása), nyolc, ugyanezekből a századokból származó naptárban pedig

„*Elevatio dexteræ S. Stephani regis*” (Szent István király jobbjának felemelése) névvel szerepel. Laskai Osvát már említett beszédében arról tesz említést, hogy a Szent László által elrendelt ünnepet a legújabb szokás szerint Fehérvárott már nem ülik meg. Ennek ellenére az itt elhelyezett Szent Jobbot, amely egykor az irgalmaság cselekedeteivel volt teljes, az egész nép jámbor buzgósággal tiszteli. Laskai szavaiból arra lehet következtetni, hogy a május 30-i ünnep áttevődött Szent István főünnepére, augusztus 20-ra.

Jóllehet a Szent Jobb tiszteletére készített szentmise aránylag későn, a XV. század második felében tűnt föl (a legkorábbi szöveg az 1484. évi esztergomi missalében található meg), valószínűleg már a XIII. században önálló, külön a Szent Jobb tiszteletére szerkesztett misét végeztek. A mise változó részeit a Hitvallók közös miséjéből vették, kivéve a szentlecke előtti könyörgést, melynek szövege magyar fordításban így hangzik: „Könyörögjünk! Istenünk, aki szentjeidnek nagy dicsősége vagy, és aki a mai napon Hitvallód, Szent István király dicsőséges jobbjának őrzési helyét előttünk feltártad, add meg nekünk, hogy az ő oltalmából az örök boldogságnak örvendhessünk; Krisztus, a Mi Urunk által. Amen!”

A Szent István kultusz történetében jelentős szerepük volt a tiszteletére írt énekeknek, himnuszoknak, sequentiáknak és antifonáknak is, amelyeket az istentiszteletek, az ereklyés körmenetek és egyéb alkalmakkor énekelt a papság. A Szent Jobbról ilyesfajta himnusz és egyéb, a papság által zengett ének nem maradt ránk. Hermann Egyed szerint a nép ajkán viszont már a XIV. században felhangzott az „Ő, dicsőséges szent Jobbkéz, melyet magyar óhajtvá néz. Drága kincse népünknek, nagy öröme szívünknek” kezdetű ének, melyet – szerinte – már 1384-ben nyomtatásban is kiadtak. Ha ez az ének, mivel a Szent Jobb hazahozatalának ünnepségeire készült, jóval későbbi keletű is, a Szent Jobb tiszteletére a nép már a XIV. században is énekelt egyházi énekeket.

Ezt annál is inkább feltételezhetjük, mert a szentjobbi apátságban őrzött ereklyéhez nagy tömegekben zarándokoltak a magyar búcsús hívek nemcsak addig, ameddig ott őrizték a drága ereklyét, hanem jóval később, még a XIX. században is. Egy-egy ilyen május 30-i búcsújárás alkalmával, amikor még az ottani apátsági templomban tisztelték a Szent Jobbot, azt ünnepélyes körmenetben hordozták végig az apátsági templom környékén levő utcákon, majd visszatérve vele a templomba, harangzúgás és a templomi csengők zengetése közben vele áldást adtak a népre, utána pedig az ereklyetartót csókra nyújtották a búcsús híveknek. Közülük sokan térden csúszva jutottak a Szent Jobbhoz, míg mások szent énekeket zengve mentek a körmenetet vezető paphoz, hogy csókjaikkal fejezzék ki hódolatukat országalapító szent királyunk előtt.”

(Szántó Konrád, Szent István és kora, 1988. 173–179.)

Bihari népmondák a szent jobbról

„Margitta és Nagyvárad között van egy falu: Szentjobb. Azt regélik, hogy ott őrzik Szent István jobb karját. Mivel igazságos király volt, adott a szegényeknek, nem rohadt el a jobb keze, csak megszáradt.”

„Nagyon régen, talán ezer éve is lehet annak, hogy Szent István királyunk, már nem tudom, kik ellen, harcot vívott. Ebben a csatában aztán a király rosszul járt, mert elvesztette a jobb karját. Szentjobb falu állítólag innen kapta a nevét.”

(Bihari népmondák 30.)

Szent István alakja könyvárusi jelvényen

Szt. István népszerűségére jellemző, hogy a 16. század elején az első budai könyvárusok felhasználták alakját emblémáikon kiadványaik népszerűsítésére is. Érdekes, hogy az 1525 előtt 170 velencei jelvényből csak 18 szentkép, az 1488-1525 közötti budai nyomdászjelvényeknek 50 %-a szentet ábrázol: Szt. Istvánt, Szt. Adalbertet, vagy a magyarság körében különösen nagy tiszteletnek örvendő Szűz Máriát. stb.

A nagybányai Heckel István (Stephanus Heckel) budai könyvárus (librarius) 1512-ben és 1513-ban Velencében (Lichtenstein nyomda) nyomtatott könyveiben látható kiadói (könyvárusi) emblémáján Szt. István király alakja. A fejét övező dicsfénybe komponált felirat: STEPHANVS REX VNGARIAE (= István Magyarország királya). Szt. István képe alatt a könyvárus/kiadó neve és jelvénye, egy bárd, szárára komponált S betűvel utal a „Heckel” névre (a német Hacke = balta, fejsze).

Egy másik budai könyvkiadó/könyvárus (librarius), Papa János 1509-ben kiadott esztergomi breviáriuma címlapján és egy esztergomi misekönyvön Szt. Adalbertet, Magyarország térítő apostola alakját tüntette fel emblémaként. A fejet övező dicsfényben olvasható itt is a felirat: S. ADALBERTVS (Szt. Adalbert).

Az emblémák itáliai rajzolók és fametszők művei.

(Végh Gyula: Budai könyvárusok jelvényei. Bp. 1923. 18–23.)

Énekek Szent István tiszteletére

13. századi antifona részlete

Eljött immár Szent Istvánnak tisztelendő ünnepe
illik pedig a világnak minden nap tisztelnie,
mindenek nagy vígan áldják, kik az Isten örökét,
és a szentek társaságát őáltala megnyerék.

Mondja bizony minden ember, boldog vagy Pannónia,
zengjen ajkad, szóljon vígan most az Isten himnusza.
Mert nem a köznép sorából küldött Isten nevelőt:
királyod lett prédikátor, apostolod, magvetőd...

Ének a Magyar Cantionaléból (17. század)

Igaz hitnek plántálója,
pogányságnak megrontója,
István király, ki a hitre eljutottál,
te vagy aki néppé tettél, törvényt adtál.

Elvezettél az egyházhoz,
római szent igazsághoz,
országodat Máriának ajánlottad,
halálodkor minden gondját reá hagytad...

Szent István királyról

Ah, hol vagy magyarok tündöklő csillaga,
ki voltál valaha országunk istápjá?
Hol vagy, István király? Téged magyar kíván,
gyászos öltözetben teelötted sírván.

Rólad emlékezvén csordulnak könnyei,
húval harmatoznak szomorú mezei,
lankadnak szüntelen vitézlő karjai,
nem szűnnek iszonyú sírástól szemei

Virágos kert vala híres Pannónia,
mely kertet öntözé híven Szűz Mária,
katolikus hitnek bő volt szép virága,
be megsötétedett örvendetes napja!

Előtted könyörgünk, bús magyar fiaid,
hozzád fo hászkodunk, árva maradékid,
tekints, István király, szomorú hazádra,
fordítsd szemeidet régi országodra!

Reménységünk vagyon benned s Máriában,
mint magyar hazánknek hű királynéjában,
még éltedben minket néki ajánlottál,
és szent koronáddal együtt feláldoztál.

(Szent István tisztelete 47–51.)